

УДК 378

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ЛЬВОВІ В ІДЕОЛОГІЇ ГАЛИЦЬКИХ МОСКВОФІЛІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В.М. Качмар

Стаття висвітлює цікаву наукову тему, основні події якої розгорнулися на переломі ХІХ–ХХ століть. Справа українського університету у Львові була чи не найголовнішою в суспільно-політичному русі Східної Галичини. У статті автор зупинився на одному з аспектів проблеми — ставленні москвофільської течії до справи заснування українського університету у Львові.

Статья освещает интересную научную тему, главные события которой развивались на переломе ХІХ–ХХ веков. Дело украинского университета во Львове было чуть ли не самым главным в общественно-политическом движении Восточной Галичины. В статье автор остановился на одном из аспектов проблемы — отношении москвофильского течения к делу основания украинского университета во Львове.

Однією з найцікавіших сторінок суспільно-політичного життя Галицького краю в останні десятиріччя існування Австро-Угорської монархії була боротьба за українську національну школу, чи не найважливішим аспектом якої стали змагання за український університет у Львові. Їх історія є надзвичайно показовою для зрозуміння суті українсько-польських суперечностей того часу, позаяк дуже чітко висвітлює усі найважливіші чинники

ситуації, що впливали на загострення міжнаціональних відносин в австрійському коронному краї "Галичина та Лодомерія".

Боротьба за український національний університет у Львові виступала своєрідним цементуючим чинником українських політичних сил усіх напрямків в єдиний фронт боротьби за національні права. Саме тому провідні українські політики того часу, вказуючи на вагу цієї справи в комплексі національних домагань українства, вважали її "найактуальнішим питанням нашої політики" [12].

Вороже сприйняла ідею вищої національної школи та частина української спільноти, що за традицією ототожнювала себе з "рутенством", орієнтувалась на концепцію "єдиної руської (російської— В.К.) народності", — галицькі москвофіли [19]. Вони побачили в українському вищому шкільництві смертельну загрозу своєму існуванню як ідейно-політичної течії.

Як ідеологія, що претендувала на власне концептуальне бачення минулого, сьогодення й майбутнього українського народу в Галичині, москвофілство сформувалося в середині XIX ст. Його виникнення і подальша еволюція були закономірними для того етапу національного відродження українського народу, коли українська національна ідея ще не була скристалізована, ще не охопила широкі народні маси, а значна частина русинської інтелігенції, що сповідувала консервативні цінності, намагалася виразити окремішність своєї етнічної групи від панівного польського елементу простим, але хибним шляхом ототожнення себе з частиною великої нації, слов'янської імперії — Росії [18].

В останні десятиріччя XIX ст. в галицькому москвофілстві переважало так зване "старорусинство", яке протистояло українофільській "молодій (народовській) партії". Головним у "старорусинстві" було нав'язування до історико-культурної традиції, спільних державних витоків слов'янських народів, спільної (православної) релігії, слов'янської писемності, на основі якої розвинулися мови росіян, українців та білорусів. Галицькі москвофіли 60—70 рр. вживали у письмі так зване "язичіє" (етимологічно й лексично наближене до російської мови), а не чисто російську літературну мову. Однак з обґрунтуванням української мовної концепції, особливо після запровадження урядом в 1892 р. за клопотанням літературного товариства ім. Шевченка та ряду інших суспільно-політичних сил фонетичного письма в українських школах, урядових оповіщеннях, москвофіли еволюціонували в бік підтримки широкого вживання в своїх виданнях російської літературної мови, або як вони говорили "общерусского языка" [14].

Початок боротьби української студентської молоді за власний університет у Львові виявив неготовність москвофілів до адекватної реакції на цей рух і висвітлені ним проблеми суспільно-політичного життя краю. Характерно, що до листопадового віче 1901 р., яке набуло значного розголосу, та сесії українських студентів з Львівського університету галицькі москвофіли намагалися збути університетське питання, якщо не кпинами, то мовчанкою. Однак величезний суспільний резонанс нелегальної боротьби студентів в університеті змушував москвофільську партію визначитись щодо подій кінця 1901 р.

Передусім визначило своє відношення до боротьби українців за власний університет москвофільське студентське товариство "Друг", яке обрало хитру тактику: з одного боку, воно підтримало домагання українських студентів, з другого, — засудило нелегальні методи, якими вони добивались задоволення цих вимог [9]. Як підкреслював В.Старосольський, становище москвофільського руху було незавидним: "Висловиться він проти боротьби за український університет, так стратить решту кредиту у затуманених своїх послідовників; висловиться, навпаки, за боротьбу, так попаде в суперечність з дорогими своїми принципами. "Галичанин" (офіційний орган Русско-Народної партії в Галичині — В.К.) у 252 числі в статті "В разгаре борьбы за народные права" поставив і "чортові свічку і Богові огарок". Висловився за "русский университет, хоть бы и с малорусским преподавательным языком", а рівночасно — ось! Хитрий малорос! — "освідчився проти демонстрації, як проти способу борби за університет" [2].

Офіційна позиція, зайнята москвофільським угрупованням, пов'язаним з "Галичанином" ("старокурсниками"), одразу ж викликала гостру критику з боку "новокурсників", відверто зорієнтованих на Росію. Редактор москвофільського часопису "Словянский Век", що видавався у Відні, доктор Вергун вважав, що заява "Галичанина" на підтримку заснування окремого університету у Львові та розширення прав української викладавочої мови в існуючому Львівському університеті є кроком до розколу Русско-Народної партії, на з'їзді якої 1900 р. було прийняте офіційне гасло "один народ, один язык". Він чітко вказав на небезпеку для москвофільської ідеології підтримки домагання окремого українського університету. "У разі, коли малоросійське нарiччя стане викладавочою мовою на всіх факультетах руського університету, так це вже не нарiччя, а наукова мова". Звідси для Вергуна випливала не переборювана суперечність, що загрожувала перекреслити весь світ москвофільських уявлень та переконань: "... Значить і російська літературна мова не одна, а їх дві!!! " Він розумів, що у випадку заснування окремого українського університету фактично було б

доведено окремішність українського народу від російського. Щоб запобігти цьому слід домагатися заснування університету з російською викладовою мовою [3].

Сецесія українських студентів у грудні 1902 р. особливо чітко продемонструвала внутрішні суперечності в ідеології та політичній практиці москвофільського руху. До сецесії приєдналися студенти-москвофіли теологічного факультету Львівського університету та трьох світських факультетів (близько ста осіб), що свідчило про серйозні розходження молоді з політичним проводом Русско-Народної партії. Як стверджував "Галичанин", "Львівський університет полишила вся галицько-руська молодь", що було "гучним протестом проти довготривалих безперервних страждань всього руського населення краю" (курсив редактора). Для допомоги москвофільським студентам-сецесіонерам, що групувалися навколо товариства "Друг", у Львові було створено комітет за зразком українського, до складу якого увійшли старорусини І.Добрянський, П.Свистун, Л.Павенецький, В.Ясницький. За час своєї роботи він зібрав 6000 корон [7].

Під впливом агітації "новокурсників" у грудні 1901 р. під гаслами впровадження російської викладової мови в Львівському університеті дуже активізувалися студенти-москвофіли теологічного факультету. Вони прислали до редакції "Галичанина" відкритого листа, в якому протестували проти іменування їх поляками й українцями. Вони стверджували, що належать до руського (читай — російського — В.К.) народу. 8 грудня 60 студентів москвофілів світських факультетів, що не приєдналися до сецесії, вислали свою делегацію до ректора, яка вручила йому меморандум з вимогою запровадити в Львівському університеті виклади в російській мові та надати їй рівноправного з польською статусу [23]. Це звернення вимагало від університетських властей вибачитися за шовіністичні звинувачення українських студентів у "здичавінні" й приступити до негайної утравкізації всіх факультетів шляхом утворення паралельних до польських кафедр з російською мовою викладання. Воно було відкинуто ректором як таке, що містило вирази, які ображали академічний сенат і викладачів університету [7]. Польська націоналістична преса використала це звернення як один з аргументів, що вказували на неможливість заснування окремого "руського університету". Орган Львівської католицької архидіоцезії "Газета Костельна" підкреслював, що такий університет міг би стати вогнищем москвофільської агітації й російських впливів на території Австрії [1].

Однак лідери москвофільського руху зуміли вийти із скрутною ситуації, в яку поставила їх сецесія: петицією до академічного сенату вони одразу, як підкреслював В.Старосольський, "забили трьох зайців" — перед властями зарекомендувалися як спокійний елемент, що знає ходити з "чемними" чолобитними і "бажає примирення", перед "рутенцями" представилися як "ратуючі за занепащену сецесією справу", і рівночасно врятували свої "общерусские убеждения", промінуючи цілу університетську справу на кафедру "ощерусской литературы" [2]. 7 грудня на спільних зборах студентської молоді "Друга" і політичних провідників Русско-Народної партії більшістю (всього п'ятьма голосами) було ухвалено рішення про приєднання москвофільських студентів до сецесії.

Підтримавши після довгих вагань сецесію, москвофіли хотіли приписати собі головну заслугу в боротьбі за "руський університет" у Львові. Саме тому вони намагалися переконати суспільну думку не лише в Галичині, а й в інших слов'янських краях Австро-Угорщини, та й у Відні, що ініціаторами і рушійною силою сецесії є саме вони. Однак, не встигнувши приєднатися до сецесії, москвофіли фактично одразу розпочали боротьбу за її закінчення. Далося взнаки те, що гору у їхньому русі взяли так звані "новокурсники". Вони з задоволенням сприйняли косметичні поступки австрійського уряду в справі утравкітичного характеру університету і в квітні 1902 р. оголосили сепаратне від українських студентів завершення сецесії. Комітет студентів Русско-Народної партії в особі своїх лідерів Володимира Сомбратовича, Марії Ясницької і Володимира Хуляка заявили, що надалі будуть добиватися заснування кафедри "руської мови" шляхом переговорів з міністром освіти.

Коментуючи позицію, зайняту москвофілами щодо університетської справи, Льонгін Цегельський підкреслює, що "бачимо наче червону нитку одно: чим далі, все більше зростає намагання стати на принципіальному, вишлюваючому з "убеждений", становищі негачії постулату українського університету у Львові. Перша грізна хвиля народного руху за сим постулятом викликала демонстрацію 19 падолиста 1901 р., що здіймалася чимраз вище, аж до сецесії і супроводжуваних її небувалих демонстрацій народу, заложала їх, ошеломила, пірвала з собою та волікла їх попри всі безсилні їх пручання слідами українців аж над береги Вісли і Дунаю. Та коли масовий рух став стихати,... москвофіли приходять до себе, і по уступившій небезпеці втратити всяку основу в краю,... вони працюють над зломанням сецесії і над погребінням університетської справи" [13].

Про правильність наведеної оцінки свідчило подальше несприятливе відношення москвофілів до нелегальної боротьби українських студентів, яке реалізовувалося через огульне заперечення існування в українців нагальної потреби власної вищої школи. Зокрема, напад на

ректора Я.Фіялка в жовтні 1903 р. був розцінений "Галичанином" як "дика й груба демонстрація, що ганьбить храм науки, зневажає її представників й зводить самих демонстрантів на рівень некультурних скандалістів" [6]. Москвафіли послідовно проводили думку про безпідставність боротьби українських студентів за університет, бо заперечували існування окремої української нації й називали її "сектою кількох тисяч інтелігентів, що вживають місцевої жаргонної мови". Внаслідок цієї негації культурних і політичних прав української нації вони поступово перетворюються в зручних союзників для польських шовіністичних кіл в університетській справі [16].

Під час бурхливих подій у Львівському університеті в 1907 р. москвофільські студенти з Чернівецького університету висловили протест проти заснування українського університету у Львові й вимагали натомість заснувати російський університет [23]. "Галичанин" засудив виступи української студентської молоді 26 січня та 16 жовтня, наголошуючи, що "студентство, що причисляє себе до Русско-Народної партії, не брало участі в цьому загостренні й спокійно придивляється цій події". "Галичанин" відкрито закликав москвофільських студентів протиставитися намірам українців [21].

Наприкінці 1907 р. Русско-Народна партія розіслала по своїх осередках і москвофільських громадах у Галичині друкований вірєць петиції для підпису й наступного переслання єдиному послові москвофілів у Державній Раді докторові Маркову з метою внесення останнім парламентської інтерпеляції в цьому питанні. Зокрема, вимагалось ввести "русский язык" (тобто російський — В.К.) у початкових і середніх школах, а також приступити до обговорення питання щодо заснування руського університету у Львові. Поки ж це питання буде вирішуватись на державному рівні, пропонувалось заснувати в існуючому Львівському університеті чотири кафедри з російською викладавською мовою: літератури, мови, історії, історії права [8]. Внесенням цієї петиції старорусини намагалися прихилити на свій бік суспільну думку українського населення Галичини, перехопити політичну ініціативу в університетській справі в українських народівців, на користь яких все більше втрачали свої позиції внаслідок обраної опортуністичної тактики в університетському питанні [4].

Загострення ідейного протистояння між москвофілами і народовцями було на руку польським властям Галичини в їх намаганні перешикодити заснуванню українського університету. Так, у представленому у вересні 1907 р. меморандумі урядові намісник Галичини Анджей Потоцький мотивував необхідність відмови українським університетським домаганням тим, що в середині самого "руського народу" не існує згоди щодо характеру й завдань майбутнього університету: староруська партія хотіла бачити його російським, тоді як народівці — українським [22].

Проте поступово представники поміркованого крила Русско-Народної партії усвідомлювали, що тотальне заперечення українського національного руху і його університетських домагань не є виходом з ситуації. Ототожнення українського народу з великоруським ставало на фоні розвитку української національної ідеї все більш штучним, і це було очевидним для широких народних мас. "Попереджувачим дзвінком" для москвофілів стала поступова заангажованість москвофільських студентів "Друга" в нелегальну боротьбу українських студентів за університет, що відбувалася під впливом революційних подій в Росії 1905—1907 рр. При цьому частина москвофільських студентів рішуче порвала з традиційною для старшого покоління орієнтацією на офіційну Росію, яка виступила душителям демократії у власній країні. Другим попередженням, яке недвозначно вказувало на втрату москвофілами позицій серед галицької суспільності, було те, що вони зуміли вибороти лише одне посольське місце в Державній Раді супроти 27 українських. У рядах москвофілів відбувається кінцевий розкол й фактично утворюється два москвофільських курси: традиційний (староруський) на чолі з М.Король і новий на чолі з В.Дудикевичем. "Старі" зберегли за собою "Галичанина", тижневик "Руское Слово". "Нові" почали видавати проросійську "Прикарпатську Русь" та тижневик "Голос Народа". "Старі" зголошували свою відданість Австрії. "Нові" підтримували агресивну політику Росії на Балканах і реакційне православ'я [14]. Проте обидва москвофільські напрямки були непримиренними щодо ідеї заснування українського національного університету, і будували цю негацію на різних ідейних підвалах.

"Старі" москвофіли прагнули до порозуміння з польськими націоналістами, бо вбачали в них "природного союзника" супроти зміцнення українського руху. Так, оцінюючи вбивство 1 липня 1910 р. українського студента Адама Коцка, орган доктора Короля "Галичанин" одразу й беззастережно став на точку зору офіційного (польського) слідства, акцентуючи увагу на екстремізмі української сторони, яка була агресором в університетській справі: "Під час подій у Львівському університеті студенти-поляки не стріляли, а всі постріли пролунали з українського боку". Доказом цього, на думку "Галичанина", була велика кількість вогнепальної зброї, вилученої в українських студентів. Тож він підтримав версію слідства про вбивство А.Коцка пострілом у чоло кимось з студентів-українців [10]. У статті "Хто несе́т вину?" орган

старорусинів звинувачував у кривавій сутичці як "шовіністичний професорський склад, з однієї (польської — В.К.) сторони", так й "карколомну, егоїстичну політику й двуличну хитрість українських провідарів з руського клубу з другої сторони" [11]. У відповідь "Діло" писало, що причини обраної старорусинами щодо подій 1 липня позиції полягали у "прагненні заслужити при зручній нагоді більшу дозу панської (польської— В.К.) ласки" [5].

Одночасно, ніби втрачаючи логіку подій, "Галичанин" намагався безпідставно звинуватити українських політиків у зраді інтересів "руського народу". Він писав, що, легковажно спокосившись на обіцяний поляками в майбутньому окремий університет, українці зреклися прав "руського народу" на існуючий Львівський університет [20].

Еволюція поглядів "старорусинів" на університетську проблему звела їх на найреакційніший край антиукраїнських сил. У передвоєнні роки вони виразно перейшли на пропольські позиції, наближені до єдецьких поглядів. Коментуючи українсько-польські переговори й можливість досягнення компромісу в університетській справі навесні 1912 р., "Галичанин" дійшов до того, що відверто звинувачував польську сторону в недостатньо ревнучому й послідовному захисті своїх національних прав: "В поляків вже чи не вистачає громадянської мужності вказати кому слід на всю безпідставність і безглуздість вимоги мазепинців (так презирливо москвофіли називали українців — В.К.), чи, безсумнівно вірніше, вони залишаючись вірними дотеперішній політиці щодо руського народу, продиктованій їм все ще надихаючою ягелонівською ідеєю *в сутності не менше мазепинців бажають заснування могутнього культурного важеля україноманського руху, спрямованого проти руського (російського — В.К.) народу*" [15].

"Молодорусини" натомість відкидали ідею українського університету в Галичині з позицій офіційної ідеології російського царату, що заперечувала саме існування окремого українського народу. Зійшовши напередодні Першої світової війни на антиавстрійську політичну платформу, це відгалуження москвофільського руху вважало, що "по-перше, такої нації зовсім не існує, по-друге, руському (російському — В.К.) державному народові не може бути байдужим до того, що у Львові повинні виховуватись кадри мазепинських агітаторів і терористів, котрі повинні після закінчення науки повернутись в Малоросію і там проповідувати це зрадницьке вчення, яке прийняло зараз в Галичині настільки величезні й настільки потворні розміри й форми". "Молодорусини" і "старорусини" солідарно критикували намір австрійського уряду заснувати український університет у Львові, причому перші з них наголошували, що цей крок стане поштовхом до війни [17].

Конкретний приклад ставлення москвофілів до заснування українського національного університету у Львові підтверджує оцінку цього реакційного напрямку суспільно-політичної думки Галичини, дану С.Макаруком: "Безумовно, що саме фактор російського проникнення і вкорінення в суспільно-політичне життя частини населення Галичини шляхом грошового та всьлякого іншого підкупу, пропагандистського і "наукового" одурманювання людей перетворив галицьке москвофільство в антинаціональну силу, ворожу і чужу інтересам не тільки галичан, але й цілого українського народу" [14].

1. Барвінський О. О руський університет у Львові // Діло. 1902. Ч.55. 2. В.С. [Старосольський В.] Національна вага університету і консеквенції її для ренегатів // Молода Україна. 1903. Ч. 1—3. С. 11. 3. Вергун // Словянський Век. 1901. Ч.35, 36. 4. Галичанин. 1907. Ч.191. 5. Голоси галицької преси про криваві події в університеті // Діло. 1910. Ч.147. 6. Демонстрація на Львівському університеті // Діло. 1903. Ч.225. 7. Жертви польського шовінізму // Галичанин. 1901. Ч.268. 8. Змагання і програма галицьких москвофілів // Руслан. 1907. Ч.268. 9. Крикун М. Студентські організації Львівського університету на початку ХХ ст. (1900—1914) // *Lwów miasto spoleczeństwo kultura. Kraków, 1998. Т.ІІ. С.206.* 10. Кривавіє проишествія в Львовском университетѣ // Галичанин. 1910. Ч.138. 11. Кто несёт вину? // Галичанин. 1910. Ч.137. 12. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 рр. Львів, 1926. Ч.2. С. 547. 13. Л.Ц. [Цегельський Л.] Національна вага університету і консеквенції її для ренегатів // Молода Україна. 1902. Ч.4. С.115, 120, 122. 14. Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст.—1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1997. Вип.32. С. 89—92. 15. Нужен ли "украинский" университет? // Галичанин. 1912. Ч.83. 16. О украинском университете // Галичанин. 1907. Ч.164. 17. Политическое значение украинского университета // Галичанин. 1913. Ч.26. 18. Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австрійського уряду про необхідність вживання національної назви "українці" // Україна в минулому. 1994. Вип.5. С.172—180. 19. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ — початку ХХ ст. Львів, 1997. С. 32. 20. Торг о Львовский университет // Галичанин. 1910. Ч.44. 21. "Украинская" демонстрация в Львовском университете // Галичанин. 1907. Ч.10. 22. Michalewska K. Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848—1914 // *Studia Historyczne. 1984. Z.1. S.48.* 23. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888—1908. Toruń, 1996. S.132.